

Լ'որում խընդալ . այս օր , ամիս , այս նոր ամ
Բ'զսիրելիս կորզէ ծածկէ մէն մի ' ժամ :

Յանցելոյն զինչ առեալ յուսայք յապառնոյն :
Ի նա՝ թողէք զոր ոչ ձեզ ոչ տացէ սոյն .
Թէ ժմիտք՝ անցին . անցցէ անգամ յիշատակ ,
Եւ սուգք եւեթ արկցեն զանանց նըշանակ :

Ետ՝ ուր ըզձայն զոր ախորժեմք սիրելոյն
Եղէն ի խռան կորուսանեմք անցելոյն ,
Ուր՝ ժամանակն ոչ այլ իւիք գայ մեզ յայտ
Բայց շուք թափեալ ծառոյ , զսրբտից՝ հարազատ .

Ուր՝ զոր ագահ աջոյն իւրով ընձեռէ՝
Սիւսոյն հանեալ կըրկին ըզվերսն դընէ .
Եւ գըրկապինդ յերկուց սըրտից սիրազուարճ՝
Բեցեալ՝ զմին յետս վանէ , վարէ զմիւսն յառաջ .

Ետ՝ մի լոկ ձիր ի ձէնջ ցանկամ , ժամանակ .
Սէմ մի անհարթ , ամուր ինձ ձեզ նըշաւակ .
Օայն յանցելոյն իմ Սիրելիքն ընկալան .
Օայն հին ձեր տուրսդ , ով նոր աւուրք , ես խանդամ :

Հ . Խ . Գ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լուորովկոս ԺԶին վարքն ոչ մահը ¹ :

Նոյն օրը իրիկուան դէմ պատմեց
ինծի Տաճարին գլխաւորներէն մէկը
թէ խռովարարները շատ փորձեր ըրեր
են եղեր նոյն օրը Տաճարը մտնելու , և
Լամպալ իշխանուհւոյն մերկ և արիւն
լուայ դիակն ալ ներս խոթելու , զորն
որ Լմբութեան ըսուած բանտէն քաշ
կըւտելով ինչուան տաճարին քովը բե-
րած ձգած էին , և թէ քանի մը քա-
ղաքական պաշտօնեաներ շատ դէմ դնե-
լէն վերջը՝ տեսնելով որ անկարելի է

առջևնին առնելը՝ մտածեր են որ ար-
գելքի տեղ եռագոյն երիզ մը դնեն
դրան լայնութքը . բայց երբոր ասով
ալ չեն կրցած ընկճել զիրենք , օգնու-
թիւն խնդրեր են եղեր Բարիգու կա-
ռավարութենէն , Սանդեր զօրագլխէն
և Բզգային ժողովէն , որպէս զի կարե-
նան արգելք մը դնել աս անօրինաց
գաղտնի դաւադրութեանը . բայց պա-
տասխան մըն ալ չեն ընդունած : Եւ
զատ նոյն օրը 6 ժամի չափ թագաւո-
րին և ընտանեաց կեանքը վտանգի մէջ
է եղեր : Բայց դեռ խռովարարներուն
կուսակցութիւնը այնչափ զօրացած չէր ,
և թէպէտև ապստամբութեան գլխա-
ւորները միաբանած էին արքայասպա-
նութեան խորհուրդին , բայց ոչ նաև
'ի գործ դնելու եղանակին վրայ : Եւ

¹ Տես . հտ . ԺԳ , երես 329 . հտ . ԺԴ , եր .
170 , 240 , 320 , 368 :

ընտանիքի անդամները ժողովը առաջին կ'ուզէր ուրիշի ձեռքը գործածել՝ դաւաճանութիւնը 'ի գլուխ հանելու համար : Արեւոր կը համարիմ հոս ան ալ յիշելու որ պաշտօնեան խօսքը լմնացուցին թի 45 փող վճարել տալով եռագոյն երիզին համար :

Վիշերուան ութին աշտարակը ամենայն բան հանդարտութեան մէջ էր . բայց դուրսը Ռարիզու մէջ բաները շատ տաքցած էին . ուր կոտորածը չորս հինգ օր դեռ տւեց : Արբոր թագաւորը կը հանուեցնէի՝ ժամանակ ունեցայ ամէն տեսած ու լսած բաներուս վրայ մանրամասն տեղեկութիւն տալու : Ազգեցան քաղաքական պաշտօնեաներուն աւանդները գիտնալ՝ որոնք առաջին փոյթացուցուցեր էին թագաւորին , և ընտանեացը կեանքը վտանգէ ազատելու : Այս ալ յիշեցուցի իրեն տ' () ժոնը որ ժողովրդեան կատաղութիւնը իջեցուցած էր , թէպէտ և բոլորովին թագաւորին կողմն ալ չէր : Չորս ամիս վերջը աշտարակը եկաւ աս քաղաքական պաշտօնեան . թագաւորը յիշելով իրեն ըրածը շնորհակալ եղաւ :

Աս սարսափելի տեսարաններէս վերջը երբոր բաները քիչ մը հանդարտեցան , թագաւորական ընտանիքը նորէն իր տաճարը մտած ատենուան առջի վիճակն առաւ : Բայց որպէս զի հետագայ պատմած բաներս լաւ հասկըցուն՝ հարկաւոր կարծեմ հոս ծանօթութիւն մը պզտիկ աշտարակին դրիցը վրայօք , ուր փակուած էր թագաւորը :

Պզտիկ աշտարակը անմիջապէս մեծ աշտարակին քովն էր . բայց անոր հետ ներքուստ հաղորդակցութիւն չունէր . երկայն քառակուսի մը կը ձևանար , ուրուն երկու ծայրերը մէյմէկ պզտիկ աշտարակներ կային . ասոնց մէկուն մէջ պզտիկ սանդուխ մը՝ որ առջի դստիկոնէն ձեմեղիքին վրայի սրահը կը հանէր . նոյնպէս մէկալ աշտարակին մէջն ալ այլ և այլ սրահներ կային որոնք աշտարակին իւրաքանչիւր դստիկոնին կը համապատասխանէին : Ամբողջ շէնքը չորս դստիկոն ունէր . առջի դստիկոնին

մէջ նախասենեակ մը կար , սեղանատուն , դահլիճ՝ ու գրատուն մը՝ մէջը 1200-1500 հատոր գիրք : Արկորդ դստիկոնն ալ գրեթէ առջինին նման բաժանմունք մը ունէր . մեծ խուցը թագուհին և Տոֆէնը (արքայորդին) կը պառկէին . երկրորդին մէջ թագաւորական օրիորդը և Աղիսաբէթ իշխանուհին . այս խուցէն շիտակ դահլիճ մը կ'երթըցուէր , որ պզտիկ աշտարակին մէջն էր , և հասարակաց անցնելու ճամբայ էր թէ՛ թագաւորական ընտանեաց , թէ՛ պաշտօնէից և եթէ զօրաց համար : Թագաւորը երրորդ դստիկոնը կը կենար և մեծ խուցը կը պառկէր , ու պզտիկ աշտարակին մէջի եղած սրահը իւրեն առանձնանալու և կարգալու տեղն էր . թագաւորին խցին քով խոհակերոց մը կար՝ որ ուրիշ մութ խցով մը թագաւորին խցէն բաժնուած , հոս առաջ Պ . Շ ամիլլէին ու Պ . Նիւն կը կենային : Չորրորդ դստիկոնը բոլորովին գոցուած էր , և հոս քանի մը անգործածելի խոհակերոցներ կային : Թագաւորը ընդհանրապէս ժամը 6^{ին} անկողինէն կ'ելէր . կը սափրուէր ու ես մազը կը շտկէի , և զգեստները հագուելուն կ'օգնէի . աս ընելէն ետքը իր ընթերցանութեան խուցը կ'երթար . և որովհետև խուցը շատ պզտիկ էր , անոր համար հսկող քաղաքական զինուորներ իր պառկելու խուցը կը կենային դուռը միշտ կէս մը բաց թողած , որպէս զի միշտ աչքերնուն դիմացը ըլլայ . թագաւորը ծունկ չոգած հինգ վեց վայրկեան աղօթք ընելէն վերջը , ինչուան ժամը 9^ը կարգալով կ'անցընէր . իսկ ես այս միջոցիս իր խուցը կը կարգաւորէի , ու նախաճաշը կը պատրաստէի : Արջը թագուհին խուցը կ'իջնայի , որն որ իմ գալուս կը սպասէր , որպէս զի խցին դուռը բանայ առանց քաղաքական պաշտօնեային ներս մտնալուն : Հոն Տոֆէնին զգեստները հագուեցնելէն ետև՝ թագուհին , թագաւորական օրիորդին և Աղիսաբէթ խաթունին մազերը կը շտկէի , և միանգամայն կը պատմէի իրենց՝ լսած լուրերս և պատահած դէպ-

քերը • մասնաւոր նշանով մը կ'իմանային թէ պատմելու բան մը ունիմ իրենց • ուստի վարպետութեամբ մը իշխանութիւններէն մէկը պահապանը խօսքի կը բռնէր որ բանը չիմանայ : յամբ 9^{էն} թագուհին իր տղոցմովը և յղիսաբեթ խաթունին հետ թագաւորին խուցը կ'երթային նախաճաշ ընելու համար • իսկ ես հարկաւոր եղած ծառայութիւններն ընելէս ետքը կ'երթայի թագուհին և իշխանութիւններուն խցերը կը կարգաւորէի : Թիզոն և իր ամուսինը աւելի այսպիսի աշխատութեանց մէջ կ'օգնէին ինծի • վասն զի ասոնք ոչ այնչափ ծառայելուն համար աշտարակը կը կենային որչափ լրտեսելու եթէ պահապաններուն աչքէն բան մը դիպուածով փախչելու ըլլար , որպէս զի վերջը տեղնիտեղը գլխաւորներուն իմացընէն : Տարակոյս չկայ որ ասոնք դործիք եղան հաստատելու խել մը անիրաւ զրպարտութիւններ , որոնց հնարողները՝ զիրենք հոն պահապան դնողներն էին : Թիզոնին ամուսինը որ հանդարտաբարոյ կ'իւն մը կը տեսնուէր , ու միանգամայն իր երկանէն կը դողդղար , թագուհւոյն դէմ անիրաւ և այլանդակ զրպարտութիւն մը ընելով , երբոր սուտը դուրս ելաւ , այնչափ այլայլեցաւ որ սկսաւ խենդութեան նշաններ տալ : Իսկ Թիզոն որ առաջ մաքսաւոր եղած էր , խիստ անգութ և բիրտ բնութիւն ծեր մըն էր : Եւսկէ կրնայ իմանալ մէկը թէ թագաւորին կենաց դարանակալները ինչպիսի անպիտան մարդիկներ դրեր էին առաքինի անձանց քով :

Եամբ 10^{էն} թագաւորը ընտանեօքը հանդերձ թագուհին խուցը կ'իջնար , ուր ինչուան իրիկուն կը կենար • հոն իր գլխաւոր զբաղանքն էր որդւոյն դաստիարակութիւնը • նախ Սասինի և Վստնէյի ողբերգութեանց այլ և այլ կտորներէ բերնուց ըսել կու տար իրեն , ու ետքը աշխարհագրութեան դաս կու տար • իսկ տղուն թարմ և սուր միտքը և ուսումնասէր ջանքը պարապ չէին հաներ հօրը ըրած աշխատութիւնը և խնամքը : Ենանկ սուր յիշողութիւն մը

ունէր որ թղթով մը գոցուած աշխարհացոյց տախտակին վրայ տեղնիտեղը կը ցուցնէր Վաղղիոյ նահանգները , երկրին մանր բաժանմունքները , քաղաքները ու գետերուն ընթացքը • որովհետեւ թագաւորը Վաղղիոյ նոր աշխարհացոյց տախտակներուն վրայէն դաս կու տար իրեն : Եկալ կողմանէ ալ թագուհին իր աղջիկը կը կրթէր • ու բոլոր աս վարժութիւնները ու դասերը ինչուան 11 կը տւէին • իսկ առաւօտեան աւելցած ժամանակը կարելով , հիւսելով ու նոյնպիսի բանուածներով կ'անցընէին : Ես օրուան մօտ , պահապանները թող կու տային որ երեք իշխանութիւնները յղիսաբեթ խաթունին խուցը երթան ու առաւօտեան զգեստնին հանեն : Եթէ օդը աղէկ ըլլար , թագաւորական ընտանիքը ժամը 1^{էն} պարտէզը կ'իջնային • բայց միշտ հետերնին կ'ըլլային չորս քաղաքական զօրաց սպայ ու ազգային զօրաց լեգէոնի գլխաւոր մը : Եւ որովհետեւ տաճարին մէջ աշխատող որմնագիրները բազմաթիւ էին , որոնք հոն գտնուած տները փլցընելով նոր պատեր կը շինէին , անոր համար ծառատունկ ճամբուն մէկ մասին մէջ միայն կրնային քալել • ես ալ հրաման ունէի մէկտեղ քալելու՝ ուստի կը ջանայի միշտ այլ և այլ խաղերով զուարճացընել մանուկ իշխանը : Եամբ 2^{էն} նորէն վեր աշտարակը կ'ելլային , ուր որ սեղանի կը ծառայէի : Եւ միջոցին ամէն օր՝ Սանդէր , (որ առաջ գարեջուր շինող էր , և աս ատենս գլխաւոր հրամանատար Սարիզու պահապան զօրաց աս ատեններս տաճարը կու գար իր երկու օգնականներովը որ խցերը աչքէ անցընէ • երբեմն թագաւորը կը խօսէր հետը , բայց թագուհին ոչ երբեք • Ճաշէն վերջը ամէնքը թագուհին խուցը կը ժողվուէին՝ ուր ընդհանրապէս թուղթ կամ նարտ կը խաղային • իսկ ես նոյն միջոցին կերակուրս կ'ուտէի : Եամբ 4^{էն} թագաւորը քիչ մը քուն կ'ըլլար , ու իշխանութիւններն ալ չորս կողմը նստած ցած ձայնով գիրք մը կը կարդային • և խոր լուսութիւն մը

կը տիրէր նոյն միջոցին խցին մէջ : Ահ, ինչ սրտաշարժ տեսարան էր այն, որ թագաւոր մը ամէն տեսակ զրպարտութեանց նշաւակ եղած, և իր թագաւորական փառքէն զրկուած, տխուր բանտի մը մէջ փակեալ հանգիստ քուն կ'ըլլար անստգիւտ խղճմտանքով. արդարի մը քուն. . . իր սիրելի ամուսինը որդիքը և միակ քոյրը չորս կողմը կեցած՝ չէին կըշտանար ան արքայավայել դէմքին վրայ նայելէն, որուն պարզութիւնը յայտարար մըն էր այն երջանկութեան որ հիմա կը վայելէ, և որ կարծես թշուառութեանց մէջ աւելի պայծառ կը փայլէր. . . Ահ ասանկ տխուր յիշատակ մը չկրնար մտքէս ելլել :

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կոստանդնուպոլսոյ Սուրբ Անտոնի
մեծ մզկիթը :

Կոստանդնուպոլսոյ Չիարձակարանին (Վթմէյտանը) հին հրապարակին մէկ կողմը, տաճկի փառաւոր մզկիթ մը կը տեսնուի զորն որ Մհմետ Ա սուլթանը կանգնած է, որ 1604^{ին} թագաւորեց և 1617^{ին} մեռաւ : Այս մեծագործ մզկիթը, որ Կոստանդնուպոլսոյ անուանի շէնքերէն մէկն է, զինքը հիմնողին անունէն զատ, Վեյաշարահ մզկիթ ալ կը կոչուի, վասն զի ասիկա է միայն բոլոր մայրաքաղաքին մէջ որ վեց միաբնակ ունի, ուսկից Սուլթանները զժողովուրդը աղօթքի կը կանչեն :

Երևելի պատմաբանն Սիւնյ իր խաչակրաց պատմութեանը մէջ սուլթան Մհմետի մզկիթը յիշելով, զորն որ անձամբ տեսած է, այսպէս կը ստորագրէ :

Իբրտորմի (Վթմէյտանը) վրայ խօսելու ատենս չեմ զանցընէր Մհմետի մզկիթին վրայ ալ քանի մը բան զրուցել : Եթա մեծ գաւիթ մը կը մըտցուի, որուն մէջ բարձր ծառեր տընկուած են. հոն իբրեւ փողոցի պէս խառնութեանները կը դնեն իրենց ծախելու բաները, ինչպէս մեր եկեղեցւոյ

գոներուն առջև. հոն աղքատ չտեսնուիր, վասն զի մուրալ արգիլուած է : Երկրորդ գաւիթին մէջ զոյգ մը սիւներ կան, որոնց համար կ'ըսեն թէ Եփեսոսի և Տրոյիոյ աւերակներէն բերուած են, ասոնց մէջտեղը աղբիւր մը կայ ուր Տաճիկք կը լուացուին :

Այս ճեմելեաց ներքին գմբէթներուն վրայ նայելով տեսայ որ աղաւնոցի պէս տեղւոյ մէջ կային աղաւնիներ, որ իրենց տխուր ձայնը Տաճկաց աղօթքին ձայնին հետ կը խառնէին : Այս մզկիթիս ներսը իր գմբէթներովը, աշտարակներովը և սիւներովը Ս. Սոփիայէն աւելի զիս զարմացուց, և իր արաբացի ճարտարապետութիւնը քաղքին աղէկ յարմար տեսայ. ինչուան ներսը գացի : Այս մզկիթը իր մեծութեամբը, խիստ և տխուր լուտերական տաճարի մը կը նմանի. չորս մեծ սիւներ մեծ գմբէթը բռնած են. աթոռ, նստարան, սեղան չկայ. միայն Եգիպտոսի փսիաթներ և օթոցներ գետինը տարածուած են. պատերուն վրայ ոսկի գրով այլ և այլ գրուածքներ կան. գունաւոր ապակիները նուիրական տեղւոյն վրայ տխուր լոյս մը կ'արձրկեն, և հոն եղած միշտ վառ կանթեղները արեւուն ճառագայթներուն տեղ կը բռնեն : Ետը մը մէջ ուր որ զուրանը կը դնեն՝ Իմամին աղօթքի միջոց նստած տեղը ցըցուցին, ու անոր ձախ կողմը Քեաթիպին տեղը որ թագաւորին աղօթքը կը զրուցէ, և ամէն ուրբաթ քարոզ կու տայ. ասկից քիչ մը հեռու Պարսիկներէ առնուած բեմ մը կայ, ուր որ թագաւորը կրօնական հանդէսներու միջոց կը նստի :

Մհմետի մզկիթին մէջ երևելի նոր ատենուան դիպուած մը հանդիպեցաւ, ուր որ մարգարէին դրօշը բացին Եփեսիէրիներուն դէմ, և անիծեցին զանոնք որ այնչափ ատեն բռնուցեր էին, Իւլէմային և բոլոր ժողովրդեան դիմաց :

Այս մզկիթիս մէջը թաղուած է Մհմետ և իր որդին ()սման : Տաճիկները առանձին թագաւորներու համար գերեզմանատուն չունին : Սեփեյ-ման, Սէհէմմետ Բ, և Պայազիտ ինչ